

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

**MAGYARORSZÁG ÉS AZ OSZMÁN BIRODALOM KÖZÖTTI
KERESKEDELMI KAPCSOLATOK A 16. SZÁZAD ELEJÉN. A
BARICSI ÉS KÖLPÉNYI HARMINCADOK FORGALMA**

SIMON ZSOLT

**EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM BUDAPEST
MEDIEVISZTIKA DOKTORI PROGRAM
TÉMAVEZETŐ: DR. KUBINYI ANDRÁS PROF. EMER.**

2007.

1. Bevezetés. Szakirodalom, források, módszerek

A magyar történetírás a középkori török-magyar kapcsolatok tekintetében főleg a hadiesemények és a diplomáciai érintkezések tanulmányozására helyezte a hangsúlyt, ami az említett jelenségeknek és azok következményeinek a fontosságával magyarázható. A két ország közti kapcsolatoknak ugyanakkor voltak demográfiai, gazdasági, de kulturális és egyházi vetületei is. A török-magyar kereskedelmet illetően joggal hívták fel a figyelmet annak fontosságára és bizonyították azt be. A téma tanulmányozását vélhetőleg az gátolta, hogy nagyon kevés rá vonatkozó forrás maradt fent, kvantitatív jellegű forrás, vámszámadás mindössze egyetlen egy, a szendrői ismeretes a szakirodalomban, amelynek a sókereskedelemre vonatkozó adatait Hóvári János elemezte.

A disszertáció fő forrása a baricsi, illetve a kölpényi harmincad egy-egy számadása. A két számadás mellett oklevéltárakban, számadásokban, törvénygyűjteményekben, fegyverszűnetekben, jelentésekben és krónikákban kerestem a dolgozat tárgyára vonatkozó információkat. A levéltári források közül két forráscsoportot néztem át, a Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményében: egyrészt a számadásokat őrző Nádasdy-levéltár Jagelló-kori részét és a kincstartók által kiadott okleveleket, szintén a Jagelló-korra vonatkozóan (min. Az írott források mellett felhasználtam régészeti, numizmatikai, érintőlegesen térképészeti és képi forrásokat is

A módszertan tekintetében a baricsi és kölpényi vámok forgalmának vizsgálatakor idősorelemzést végeztem, amelynek során Kováts Ferenc és Ember Győző műveit követtem. A dolgozatom írása során igyekeztem a tárgyalt folyamatokat és jelenségeket a hasonló vagy megfelelő folyamatokkal és jelenségekkel összehasonlítani vagy rájuk analógiákat találni.

2. Az előzmények: a középkori magyar-balkáni kereskedelem történetének vázlata

A régészeti leletek tanúsága szerint a 10-11. században Magyarország kereskedelme a legintenzívebb a Balkán-félszigettel és a Bizánci Birodalommal volt. A 12. századi balkáni-magyar kereskedelem fontosságára közvetve a Magyarország déli határvidékén feküdt települések fejlettsége is utal, amire al-Idrisi 1154-ben elkészült földrajzi műve alapján következtethetünk.

A 13. században Bizánc hanyatlásával Magyarország a Balkánon a helyébe lépő fiatal államokkal építette ki kereskedelmi kapcsolatait. Ezt tanúsítják a Magyarországon talált kevés 13-15. századi szerb, bosnyák érmék, illetve a Szerbiában és Boszniában előkerült magyar pénzek. A 14. század első felében a szerémségi települések által fizetett egyházi tizedösszegek, illetve a többi magyar település által befizetett dézsmaösszegekkel való összehasonlítás, de az előbbieket által beváltandó pénzösszegek is azt mutatják, hogy ezek a városok az ország jelentősebb települései közé tartoztak, még ha nem is számíthatók a legfontosabb városok közé. A törökök támadásai következtében azonban a 14. század végétől kezdődően a szerémségi települések lehanyatlottak.

3. A harmincadvám a későközépkori Magyarországon

A harmincadhivatalok legteljesebb felsorolása az 1498-as országgyűlés 29. és 34. cikkelyeiben található. Magyarország déli részén a szlavóniai és bánysági harmincadokon kívül Nándorfehérváron volt főharmincad, amelyhez a Száva partján fekvő Apajócon, Árkin, Baricson, Kölpényen, Poltoson, Racsán, Szabácson, Szávaszentdemeteren és Újváron levő fiókharmincadok tartoztak. A 15. század közepén még Kevet, továbbá valószínűleg Haramon és Szörényen is volt harmincad, de ezeket a század végére, bizonyára a törökök pusztításai következtében, megszüntették. Belgrád környékén még Szalánkemémen is működött harmincad, de csak 1521-ig vagy legkésőbb 1525-ig.

A Jagelló-korban a kincstár harmincadbevételei 18000 és 30000 forint között ingadoztak. Figyelembevéve azonban azt, hogy a királyok sok harmincadnak a jövedelmeit lekötötték (leggyakrabban zálogba vagy bérbe adták, vagy adósságaikat törlesztették a vámjövedelmekből), elképzelhetőnek tartjuk, hogy a Jagelló-kori harmincadbevételek megközelítették, de akár meg is haladhatták a Mátyás-kori 50000 forintnyi összeget.

4. Magyarország déli külkereskedelme a későközépkorban

A Magyarország és az Oszmán Birodalom közötti árucseré lebonyolításának jogi kereteire a két állam között kötött fegyverszüneteknek a rendelkezései vetnek fényt. Összesen öt fegyverszünet (1444, 1483, 1488, 1503, 1519) és két fegyverszünettervezet (1449, 1451) szövegének a fentmaradásáról van tudomásunk. Ezek szerint a 15. században két esetben csak kijelölt helyeken (1449, 1467), illetve az ország határán (1483), csak a

bán, illetve a bég engedélyével (1488) kereskedhettek. Ezek a megszorítások a 16. századi szerződésekben már eltűntek, és világi tekintetben a magyaroknak az oszmán alattvalókkal való kereskedelme ugyanolyan szabaddá vált, mint a többi keresztény államok lakosaival történő csere. Az 1526. előtti török-lengyel fegyverszüneteknek a kereskedelemre vonatkozó intézkedéseivel való összehasonlítás azt mutatja, hogy az oszmánok lényegében hasonló módon szabályozták a két állammal való árucserét, noha a lengyel szerződések általában részletesebbek voltak.

A Magyarország és az Oszmán Birodalom közötti kereskedelmi kapcsolatok még abban is különböztek a Magyarország és a többi országok közti cserekapcsolatoktól, hogy a kereskedéshez pápai engedély volt szükséges, mivel 1291 óta a kánonjog tiltotta a keresztényeknek a muzulmán és „más hitetlen” alattvalókkal való kereskedését.

5. A kölpényi, baricsi és szabácsi harmincadok forgalma 1503 és 1505 között

5. 1. A források

Az egyik számadás a baricsi harmincad 1503 március 25 és 1505 február 14 közötti periódusra vonatkozó vámnaplója. A másik számadás a kölpényi harmincadra vonatkozik. A kölpényi számadás datálatlan, de a bevételek egy részét olyan személyeknek adták, akik 1503-ban és 1504-ben a számadást aláíró személy familiárisai voltak, ami arra utal, hogy a kölpényi számadás e két év körüli időszakra vonatkozik.

5. 2. A forgalmazott árucikkek mennyisége és vámértéke

A behozatal részletekbe menő vizsgálatát az nehezíti meg, hogy a behozott árukat nem nevezték meg, azokat Kölpényben összefoglaló névvel csak „dolgok”-ként (res), míg Baricsban „dolgok”-ként és „kis dolgok”-ként (res parva) könyvelték el. A „dolgok” kifejezés nagy valószínűséggel olyan árucikkekre vonatkozott, amelyeknek a Balkán-félszigetről való behozatalát más források is tanúsítják, vagyis textilárura, ruházati cikkekre, bőrárura, keleti gyümölcsökre és fűszerekre (utóbbiak közül főleg borsra, majd gyömbérré, tömjénre, sáfrányra és szerecsendió-virágra).

A behozatalt összegezve, a kölpényi vámon 7958,79 forint, a baricsin 5268,25 forint értékű dolgokat hoztak be; az utóbbi harmincadon 153 forint értékű árut “kis dolgok”-ként (ami az összes behozatalnak a 2,9%-át jelentete), 5115,25 forint értékű árut (97,1%) pedig csak “dolgok”-

ként tüntetett fel az írrok. Kis dolgokként elkönyvelt árukat ritkábban és kisebb összértékű szállítmányokban hozták be.

Azoknak az áruknak a mennyiségét, amelyeknél ezt meg lehetett állapítani vagy becsléni, az alábbiakban foglaltuk össze.¹

Barics	só	ökrök	lovak	juhok
1503 március 25-1504 március 24	19080	120	144	450
1504 március 25-1505 március 24	10040	4	8	
1503 március 25-1505 március 24	29120	124	152	450
Éves átlag	14560	62	76	225
Kölpény				
1503 március 25- 1505 március 24	6510	460	736	
Éves átlag	3255	230	368	
Éves átlag Barics és Kölpény	17975	292	444	225

1. táblázat. A baricsi és kölpényi harmincadokon forgalmazott árú mennyisége hivatali évenként, 1503 március-1505 február.

A baricsi és kölpényi harmincadokon összesen kivitt mintegy 300 fős csorda a nyugatra kivitt szarvasmarháknak csak a töredékét képezi (megközelítőleg 1%-át). Az Oszmán Birodalom északi behozatala tekintetében a gyurgyevői vámon, ahol a Havasalföld és az Oszmán Birodalom közti áruforgalom nagy része ment át, jóval több szarvasmarhát vittek ki, 1507-ban mintegy 1500, 1508 első hét hónapjában 600 állatot.

A ló kivitel tekintetében a déli mintegy 450 darabnyi export jelentőségében már megközelítette a nyugatit, ahol 1457-1458-ban 430, 1542-ben 1407 lovat szállítottak ki. Északra Bártfán keresztül már kevesebb lovat exportáltak, 1504 és 1524 között évente 64-249 állatot. A magyar viszonylatban jelentős déli ló kivitel avval is magyarázható, hogy az Alföld a középkori magyar lótenyésztés egyik központja volt. A két Belgrád melletti vám ló kivitele valamivel nagyobb volt mint a gyurgyevőie, ahol 1507-ban mintegy 260, 1508 első hét hónapjában 320 állatot szállítottak Délre.

¹ A só esetében csak megközelítő értéket tudunk megadni, ugyanis nem ismerjük a sókockák vámértékét. Mi 100 sókocka értékét 5 forintnak vettük, amilyen értékben számították a végyárakban szolgálóknak a soldjuk egy részeként adott sót, de ennél az összegnél a piaci ár nyilvánvalóan magasabb volt.

A 225 darabos déli juhexport jóval csekélyebb volt, mint a nyugati, juhot ugyanis Pozsonyban 1457-1458-ban 5850 darabot vittek ki, az észak-nyugati harmincadokon pedig 16089 darabot. Erdélyben 1503-ban Brassón és 1500-ban Szébenen keresztül az említett állatok nem kerültek külkereskedelmi forgalomba. Az Oszmán Birodalom északi juhimportja tekintetében a baricsi és kölpényi vámok forgalma elhanyagolható tétel volt, ugyanis Gyurgyevón keresztül mintegy százszor több juhot hajtottak át, mint az említett két harmincadon. A juh- és ökrök kivitel csekélyisége azért is érdekes, mert egyrészt a harmincadokhoz közeli Nagyalföld közismerten nagy szarvasmarhatenyésztő központ volt, másrészt a jelek szerint Dél-Magyarország is gazdag volt juhokban. Ennek biztosan az a meggyőzősége, hogy Szerbiában is a elegendő juhot és ökröt tenyésztettek ahhoz, hogy csak keveset kelljen azokból behozni.

Késeket milliószámra importáltak Ausztriából, aminek tekintélyes részét tovább is exportálták a Balkáni-félszigetre. Ezekhez a mennyiségekhez képest a baricsi harmincadon kivitt 28-43 forint értékű kés mind a nyugatról behozott, mind a Brassónál kivitt késeknek csupán néhány ezrelékét képezi. Posztót szintén nagyon sokat hoztak be nyugatról, Pozsonyon keresztül majdnem 100000 forint, az észak-nyugati harmincadokon mintegy 56000 forint vámértékben. Az importált posztónak egy részét szintén tovább szállították: Szébenen keresztül több mint 1400 forint, Brassón keresztül pedig több mint 12000 forint értékben vittek ki belőle, amely mennyiségekhez képest a déli maximum 8 forintnyi szövetkivitel elenyészőnek tekinthető.

5. 3. Az áruforgalom megoszlása

A vámértéket tekintve a baricsi és kölpényi vám összes kivitelének a legnagyobb részét a só (62%) és állatok (34%) tették ki. Az állatok közül a legfontosabbak az ökrök voltak (22%), majd a lovak (7%) és a juhok (5%) következtek. Baricson a kivitel zömét, 77%-át só tette ki, de elég jelentős volt még az állatkivitel (16%: ökrök és juhok 7-7%, lovak 2%). Kölpényben jóval nagyobb volt az állatkivitel aránya (68%: ökrök 51%, lovak 17%) és sokkal kisebb a sóexport jelentősége (33%). A két vám sóforgalmának 82%-a Baricson, ökrök- és lóforgalmának 79%, illetve 83%-a Kölpényen keresztül bonyolódott le. A két harmincad közül Baricson a kivitel változatosabb volt: juhokat, faggyút, késeket, posztót és tarisznyákat csak ott exportáltak.

A teljes forgalmat figyelembe véve a kiviteli árucikkek jelentősége már sokkal kisebb volt, ugyanis a a só részesedése már csak 11%, az

állatoké 6% volt, és az állatok közül csak az ökröknek volt 1%-nál nagyobb részesedésük (4%). Baricson jelentős volt a só aránya (20%), amely mellett még az állatok említendőek meg (4%, közülük ökrök és juhok 2-2%). Kölpényben valamivel nagyobb volt az állatkivitel százaléka (8%: ökrök 6%, lovak 2%), de a sóexport már csupán 4%-ot tett ki.

	Barics			Kölpény			Barics és Kölpény		
	fl.	%	Kivitel %	fl.	%	Kivitel %	fl.	%	Kivitel %
Só	728,00	20,3	76,8	162,75	3,6	32,5	890,75	11,0	61,5
Ökrök	68,91	1,9	7,3	255,60	5,7	51,0	324,51	4,0	22,4
Lovak	17,14	0,5	1,8	83,00	1,9	16,6	100,14	1,2	6,9
juhok	67,50	1,9	7,1				67,50	0,8	4,7
kések	27,50	0,8	2,9				27,50	0,3	1,9
faggyú	3,00	0,1	0,3				3,00	0,0	0,2
kések és posztó	7,50	0,2	0,8				7,50	0,1	0,5
só és halak	20,00	0,6	2,1				20,00	0,2	1,4
kések és tarisznyák	8,00	0,2	0,8				8,00	0,1	0,6
"dolgok"	2634,13	73,5		3979,4	88,8		6613,53	82,0	
összesen	3581,67	100,0		4480,75	100,0		8062,42	100,0	

2. táblázat. A baricsi és kölpényi harmincadok forgalmának a szerkezete. Éves átlagok, 1503 március-1505 február.

A déli, pontosabban baricsi és kölpényi kivitel szerkezete abban hasonlított a nyugat-magyarországihoz, (1542-ben 93%, Sopronban 1457/58-ban 55%) állt, hogy szintén fontos volt az állatkivitel, az aránya ellenben már jóval kisebb volt (34%), mennyiségét és vámértékeit tekintve pedig a szabácsi és kölpényi állatkivitel egyenesen eltörpült a nyugati export mellett. Lényegesebb különbség volt az, hogy délen a legfontosabb szerepet a só játszotta (62%), amit nyugatról elenyésző arányban behoztak (1542-ben 1%).

Első tekintetre talán meglepő, de a Nándorfehérvár környéki kivitel szerkezete nagyobb mértékben különbözött a szintén Balkánba irányuló, Brassón és Szébenen keresztül lebonyolított exportétól, mint a Nyugatra irányulóétól: amíg Belgrád vidékén gyakorlatilag csak sőt és állatokat vittek ki, addig az erdélyi huszadokon sőt nem forgalmaztak, állatokat pedig behoztak, ráadásul szarvasmarhákat a brassói huszadon eléggé jelentős

mennyiségben és értékben, másrészt Brassón és Szebeneken keresztül a kivitel zömét kések (48, illetve 34%), posztó (20, illetve 22%), a huszadnaplót feldolgozó által egy csoportba osztott meg nem határozott apróságok, illetve vegyesen elkönyvelt áruk, ruhák és használati eszközök (31, illetve 41%) alkották.

Az északi, jelesen a bártfaiak által városukban 1504 és 1524 közötti 11 évben elvámolt kivitel és a déli export struktúrája közötti egyetlen azonos elem az állatkivitel volt, amely azonban Bártfán kimerült egyetlen állattal, nevezetesen a lóval való kereskedelemben és amelynek aránya érzékelhetően kisebb volt (10-26%). Északon egyébként a legnagyobb részesedése a borszállításnak volt (67-87%).

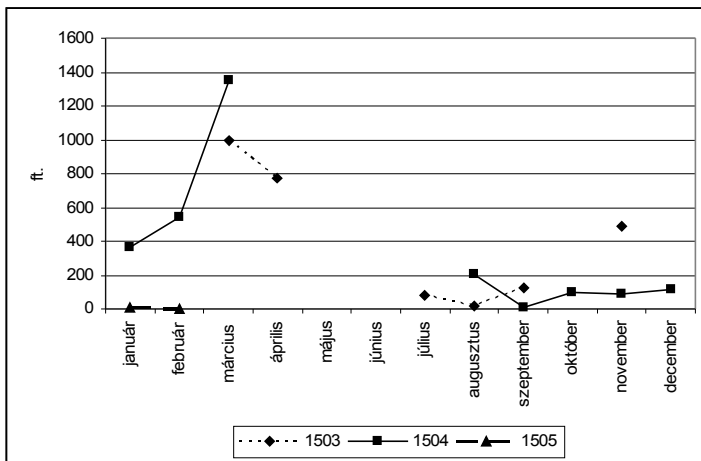
Amennyiben a számadáskönyv alapján kiszámítható vámtarifákkal dolgozunk, a kölpényi és baricsi vámokon a forgalom a következőképpen oszlott meg a kivitel és a behozatal között:

	Barics		Kölpény		Barics és Kölpény	
	vámérték	%	vámérték	%	vámérték	%
behozatal	2634,13	73,5	3979,40	88,8	6613,53	82,0
kivitel	947,55	26,5	501,35	11,2	1448,90	18,0
összesen	3581,68	100,0	4480,75	100,0	8062,43	100,0

3. táblázat. A baricsi és kölpényi harmincadok forgalmának megoszlása a behozatal és kivitel között. Éves átlagok, 1503 március-1505 február.

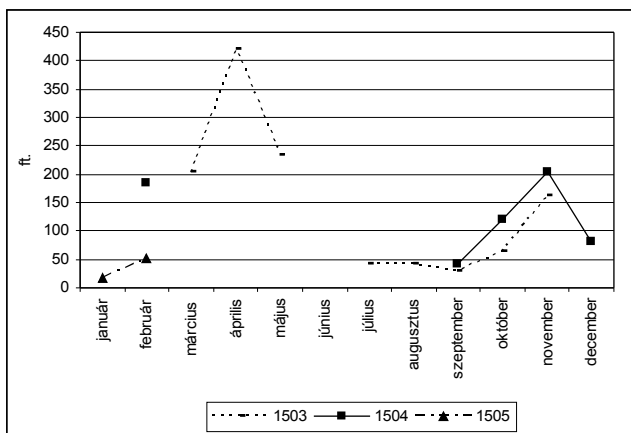
Mindkét harmincadon a külkereskedelmi egyenleg erősen passzív volt. A magyar-oszmán kereskedelem passzivitása tulajdonképpen természetesnek tekinthető, mivel az európai-levantei kereskedelem a középkorban végig passzív volt. A három harmincad közül messze a szabácsiának volt a legnagyobb forgalma (94%), amely mellett a baricsi vám 2,5%-os és a kölpényi vám 3%-os részesedése meglehetősen jelentéktelennek tűnik. A szabácsi vámnak valószínűleg azért volt a legnagyobb forgalma, mert Szabáctól nem messze, a Száván keresztül haladt Magyarországból a Balkán-félszigetre az egyik legfontosabb út, illetve hadiút.

A baricsi számadásban rögzített két év behozatalának a szezonitása nem mutat egységes képet, de a gyakran egymásnak ellentmondó adatsorokból az mégis eléggé bizonyosnak tűnik, hogy későtavaszon és nyáron csekély volt a behozatal vagy éppen szünetelt és hogy a behozatal volumene valamikor ősszel kezdett növekedni és tavasszal tetőzött, március környékén.

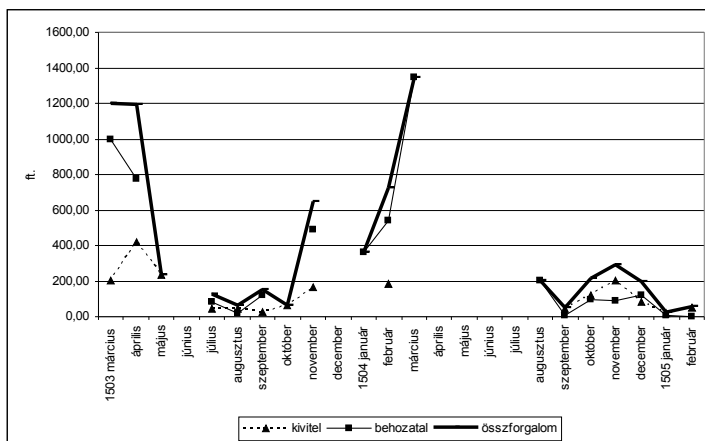

1. grafikon. A baricsi behozatal megoszlása hónapok szerint, 1503 március-1505 február.

Az összkiveitel esetében, hasonlóan a három legfontosabb exportcikk, vagyis a só, ökrök és lovak kiviteléhez, egy szinuszos szezonitás tapasztalható: egy nyári szünet után, amely esetenként már tavasszal is elkezdődhetett és kitolódhatott őszig is, egy őszi növekedés következett, majd egy téli csökkenés, amely átválthatott szünetbe is, ami után egy télvégi-tavaszi növekedés következett, amikor az éves csúcs is realizálódott. A többi terméket csak néhányszor forgalmazták, általában azokat is tavasszal vagy télen, kivéve a juhokat, amelyekkel egyszer nyáron is kereskedtek.

2. grafikon. A baricsi összkivitel megoszlása hónapok szerint, 1503 március-1505 február.

3. grafikon. A baricsi kivitel, behozatal és összforgalom megoszlása hónapok szerint, 1503 március-1505 február.

A kiadott harmincad- és huszadnaplók alapján megállapítható, hogy magyarországi viszonylatban a baricsi és kölpényi kereskedelem egyik sajátossága az volt, hogy az csupán bizonyos napokon sűrűsödött. Feltételezhető, hogy ezeken a napokon vagy ezeknek a napoknak a tájékán több esetben is sokadalmakat vagy vásárokat tartottak a harmincadhelyeken vagy esetleg egy közelebbi településen (Baricsra vonatkoztatva január 6-án, március 25-én és november 19-én. Baricsra a két év alatt összesen 38 napon érkezett kereskedő, vagyis a napok 5%-án, Kölpényen a periódus legfennebb 6%-a alatt hoztak be árut.)

5. 4. A kereskedők

A két déli harmincadon a kereskedőknek általában csupán a keresztnévüket írták le, a kölpényi harmincadjegyzékben összesen feltüntetett 46 szállításból 42 esetben csak a keresztnévet jegyezték fel. Valószínűnek tartjuk, hogy azonos név ugyanarra a személyre vonatkozott; ebben az esetben 20 személy fordult meg a kölpényi harmincadon. A baricsi harmincadjegyzék összesen 152 szállításra vonatkozó bejegyzést tartalmaz. A számadás összesen 20 személy esetében nevükön nevezi meg a kereskedőket, akik közül 18-an csak keresztnévükkel szerepelnek. 81-szer *carvani*-nak nevezettek kereskedtek. Azt nem sikerült megnyugtatóan

tisztáznunk, hogy kiket takarhat ez a kifejezés, de az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a kérdéses szó jelentése *karavánosok, karavánban haladó személyek*. A déli harmincadokon a nevek lejegyzésének a gyakorlata hasonlított a szendrői vám gyakorlatához, ahol szintén elég sokszor csak a keresztnévet jegyezték fel.

Ember Győző a szállított áruk vámértékének éves átlaga alapján három kereskedőcsoportot különített el: az 1000 forintnál nagyobb forgalmú nagy-, a 100 és 1000 forint közötti forgalmú közepes- és a 100 forintnál kisebb forgalmú kiskereskedőket. Ezt a felosztást alkalmazva a baricsi vámon csak kis- és középkereskedők haladtak át, akik számának részesedése 58%, illetve 42% volt. A két kereskedői kategória által szállított áruk vámértékét tekintve a kiskereskedők részesedése már csak 15% volt, a forgalom zöme, 85% tehát a középkereskedők kezében volt. A kiskereskedők kétharmada, az összes kereskedő 39%-a, 50 forintnál kisebb értékben fuvarozott, amely szállítmányok összértéke az egész forgalomnak csak a 6%-át tette ki. A Kölpényenél kereskedők esetében csak a behozatal tekintetében lehet a kereskedőket a forgalmuk nagysága szerint megkülönböztetni. Ott a kiskereskedők részesedése úgy a számuk, mint a szállítmányaik vámértéke alapján kisebb volt (40%, illetve 9%), a fuvarok értékét tekintve a kereskedők száma pedig kiegyenlítettebb volt, mint Baricson. Az egyes szállítmányok értéke Baricson 0,23 és 394,75 forint között, Kölpényen a behozatal esetén 8 és 640 forint között változott, egy szállítmány átlagértéke Baricson kerekítve 47 forint, Kölpényen 173 forint volt.

Szállít- mányok	0-10	10-25	25-50	50-100	100-200	200-400	összesen
száma	58	31	27	13	15	8	152
%	38,2	20,4	17,8	8,6	9,9	5,3	100,0
Össz- vámérték	219,06	545,01	1068,70	943,00	2123,00	2264,55	7163,32
%	3,1	7,6	14,9	13,2	29,6	31,6	100,0

4. táblázat. Az egyes szállítmányok megoszlása vámértékük szerint, 1503 március-1505 február.

A kereskedők származási helyének vizsgálatát az nehezíti, hogy a számadásban csupán négy származási helyet jelölő földrajzi név szerepel -ezek mindegyike a vámhoz közel feküdt. Annak alapján, hogy a karavánosok elég gyakran, és a kereskedők közül is néhányan az

exportcikkeket hazavitték, megállapítható, hogy ők az Oszmán Birodalom alattvalói voltak.

Egyszerűbb meghatározni a kereskedők etnikumát, ugyanis majdnem kizárólag csak szláv hangzású nevet viselő személyek, bizonyosan szerbek haladtak át a két harmicadon. Magyarok valószínűleg csupán ketten lehettek, török vagy keleti nevű szállítót pedig csak egyet találtunk.

5. 5. Az eredmények kritikája

A három harmincadra vonatkozó adatok alapján kockázatos lenne általánosítani az egész déli magyar külkereskedelemre vonatkozóan, ugyanis a feldolgozott adatok nagy része csupán két viszonylag kisebb forgalmú vámra vonatkozik, amelyeknek forgalma bizonyos esetekben akár jelentős mértékben is különbözött egymástól.

A baricsi harmincadnapló adatait azért nem lehet általánosítani, mert a két év forgalmának volumene nagyon különbözött: a só, faggyú és hal kivételével minden más áru kivitele vagy szünetelt 1504-ben és 1505 első két hónapjában, vagy pedig töredéke volt az 1503 évinek, ami miatt úgy gondoljuk, hogy az 1504 évi márciusa és decembere közti periódus a kereskedelem szempontjából rendkívüli volt. Véleményünk szerint a magyar-török háború, illetve annak a befejezése befolyásolta az egész török-magyar áruforgalmat 1503-ban, a következőképpen: a háború következtében szünetelt vagy nagyon lecsökkent a forgalom, ez kisebb-nagyobb áruhiányhoz vezetett, közvetlenül a fegyverszünet megkötése után pedig ezt a hiányt meg próbálták szüntetni, amit az áruforgalom növelésével igyekeztek elérni. Az 1504 évi kereskedelemnek az 1503-hoz viszonyítva alacsony volumenét nehezen tudjuk még megmagyarázni: elképzelhető, hogy a nagy volumenű 1503 évi kereskedelmi tevékenység telítette valamelyest a piacot, vagy hogy nyár tájékán a török és/vagy magyar portyák akasztották meg az árucserét.

A felsorolt bizonytalansági tényezőket figyelembevéve tehát csak azt jelenthetjük ki, hogy az említett időszakban a baricsi, kölpényi és szabácsi harmincadokon összesen évente mintegy 145000 forint értékű árut vámoztak el. A három harmincadra vonatkozó adatokból megbecsülni a nándorfehérvári harmincad és a hozzá tartozó kilenc fiókharmincad forgalmát roppant kockázatos vállalkozás lenne, és egyelőre nem is tudunk jobb módszert, mint a harmincadhivatalok számán alapuló egyszerű szorzást. Ennek alapján a belgrádi harmincadkörzethez tartozó tíz vám összforgalma mintegy háromszorosa lehetett az általunk tanulmányozott

három harmincadénak. Annak a feltevésnek az alapján, amely szerint Nándorfehérváron minden bizonytal volt akkora forgalom, mint Szabácson, a legóvatosabb számítás szerint is a belgrádi és a hozzá tartozó harmincadok összforgalma legalább kétszerese kellett legyen az elemzett három váménak. A kettővel, illetve hárommal való szorzás végeredménye valamennyivel több, mint 290000, illetve 480000 forint, ennyi vámértékű áru után pedig mintegy 14500, illetve 24000 forint harmincad vámjövedelem kellett származzon. Amennyiben ezeknek az összegeknek csak a felével számolunk is, talán a budait és a székesfehérvárit kivéve, a magyarországi főharmincadok közül a nándorfehérvárin bonyolódott le a legnagyobb volumenű kereskedelem, de ehhez figyelembe kell venni azt is, hogy hozzá tartozott a legtöbb fiókharmincad és az erdélyit kivéve, a leghosszabb határszakasz is.

A harmincadszámadásokból nyert eredmények értékelésénél figyelembe kell először venni azt, hogy a harmincadokon befolyt jövedelem alapján nem lehet pontosan kiszámítani a szállított áruk piaci értékét, mivel a vámérték jelentősen eltérhetett a piaci értéktől, más példák alapján az egyik érték akár kétszerese is lehetett a másíknak. Másrészt a forgalom vámértéket sem lehet pontosan kiszámolni, ugyanis a vámmentességet élvező csoportok, személyek által szállított áruk nem szerepelnek a harmincad-számadásokban és más forrásokból sem lehet kiszámítani ezeknek a vámértékét. Az uralkodók számára beszerzett árukat is harmincadmentesen szállíthatták, mint ahogy a követek által hozott, illetve vitt értékes ajándékokat is (az ajándékok főképpen arany- és ezüstneműből, értékes fegyverekből, ruhákból és pénzből álltak). Értelemszerűen a törvényes utak megkerülésével szállított áruk sem szerepelnek a számadásokban.

A kereskedelem sem fedte le a két állam közti teljes áru- és pénzforgalmat, ugyanis mindkét irányban tekintélyes volumenű áru- és pénzforgalom bonyolódott le portyázások és váltságdíjfizetések útján. Ez Magyarország déli irányú gazdasági kapcsolatainak egy sajátos vonása volt. Azért is kockázatos a kapott adatokat általánosítani, mert a külkereskedelmi forgalom jelentős mértékben ingadozhatott. A magyar-török kereskedelem intenzitását leginkább a határ menti harcok és portyázások befolyásolhatták, amelyek a két állam közti fegyverszünetek ellenére gyakoriak voltak.

6. A kölpényi, baricsi és szabácsi harmincadok igazgatása

A baricsi számadást Kanizsai György aláírta, tehát akkor bizonyára ő is birtokolta a baricsi harmincadot. Ezt a feltételezést erősíti egyrészt az a tény, hogy az egyik baricsi harmincados, Tóth Márton 1503-ban és 1504-ben Kanizsai familiárisa volt. Másrészt Kanizsai azokban az években, amelyekre a baricsi harmincadnapló vonatkozik, nándorfehérvári bán volt, egy 1507. évi oklevélből pedig tudjuk, hogy bizonyos harmincadok a bán fennhatósága alatt voltak. Kanizsai a harmincadokat minden bizonnyal báni járandóságai fejében tartotta kezében, ugyanis a kincstár állandó pénzzavarának következményeként ritka volt az a távozó bán, akinek a kincstár ne maradt volna adósa. Források igazolják, hogy nándorfehérvári bánokat sem fizették ki teljesen, és hogy Kanizsai György sem kapta meg hiánytalanul járandóságát.

Abból kiindulva, hogy a nándorfehérvári és temesvári harmincadokból származó jövedelmek nem szerepelnek a Jagelló-kori kincstári jövedelemkimutatásokban, sem a zálogba adott harmincadokat tartalmazó 1513 vagy 1514 évi lajstromban, tekintetbe véve továbbá a szerb despota és Kanizsai harmincadbirtoklását, a kincstár pénzzavarát és a bánokkal fennálló tartozásait, valószínűnek tartjuk, hogy a két harmincad jövedelmei a nándorfehérvári, szabácsi bánoknak, a szerb despotának és az Alsó Részek kapitányának voltak folyamatosan kiutalva azok kiadásainak a fedezésére.

7. Összefoglalás

A Magyarország és Törökország közötti kereskedelemre vonatkozóan csupán két középkori magyar kvantitatív forrás maradt fent: a baricsi harmincad 1503.03.25-1505.02.14 periódusra és a kölpényi harmincad datálatlan, de valószínűleg ugyanarra a periódusra vonatkozó számadása. Tanulmányunkban a történelmi előzmények, a magyar harmincadigazgatás és a jogi keretek bemutatása után ezeket a forrásokat dolgoztuk fel. A behozott árukat összefoglaló névvel csak „dolgok”-ként és „kis dolgok”-ként könyvelték el, amik valószínűleg textilárura, ruházati cikkekre, bőrárura és fűszerekre vonatkoztak. A legfontosabb árucikkek mennyisége (amennyiben megállapítható) és vámértéke Baricson és Kölpényben összesen, éves átlagok: behozatal: dolgok 6614 fl., kivitel: só 891 fl., 292 ökör (325 fl.), 444 ló (100 fl.), 225 juh (68), kések 28 fl. A legfontosabb áruk százalékos részesedése: dolgok 82%, só 11%, ökrök 4%, lovak és juhok 1-1%. A forgalom a tavaszi hónapokban érte el a maximumot, aránylag intenzív volt ősszel, télen alacsony, nyáron pedig általában szünetelt. A baricsi, kölpényi és szabácsi harmincadokon évente

összesen mintegy 145000 forint értékű árut vámoltak el, aminek alapján a Belgrádhhoz tartozó harmincadok forgalmát nagyon óvatosan mintegy 290000, illetve 480000 forintra becsüljük, ennyi vámértékű áru után pedig mintegy 14500, illetve 24000 forint harmincad vámjövedelem kellett származzon. A kereskedők majdnem kizárólag szerbek voltak, akik a forrásban szereplő néhány földrajzi név alapján a határ mindkét oldalán, a vámhoz viszonylag közeli falvakban laktak. A harmincadokat Kanizsai György, nándorfehérvári bán birtokolta, minden bizonnyal báni járandóságai fejében.

A disszertáció tárgyköréből megjelent publikációk

1. A baricsi és kölpényi harmincadok a 16. század elején. *Századok* 140 (2006): 815-882.
2. Mineritul de sare în evul mediu în Transilvania și în Maramureș. In: *Catalogul expoziției Muzeului Carpaților Orientali*. Közlésre elfogadva.